

redan när den invigdes. Nya ljusförstärknings-tekniker och optiska system hade utvecklats i Europa.

Lotsstyrelsen, som ansvarade för fyrväsendet, utlyste 1897 en arkitekttävling om en ny fyrbyggnad på Kullaberg. Tävligen vanns av Magnus Dahlander och byggnaden stod klar 1900. På tidstypiskt romantiskt vis byggdes fyren i natursten som förefaller springa ur berget självt. Det är denna byggnad som står kvar i dag.

Även om fyren är obemannad sedan 2006 och sjöfartens navigationssystem knappast är beroende av den svepande ljuskäglan är platsens betydelse stor, framför allt som besöksmål. Turismen verkar ha inletts på 1770-talet och utvecklades snabbt under 1800- och 1900-talen. Vid sidan av den odlades också myter och berättelser om berget och dess människor. Så var till exempel "kullamannen" tidigt en benämning på fyrmästaren men också på antropomorfa bergsformationer.

I det levande minnet har 1960-talets tv-serie *Kullamannen* av Folke Mellvig och Leif Krantz genererat turistströmmar, inte bara till fyren, berget och grottorna utan också till den närbelägna hembygdsgården Himmelstorp. I turismens namn byttes också många platser folksliga namn ut mot förmodade mer turismvänliga. Vikingagrottan, Josefinelust och Kullamannens grav är exempel på sådana namn.

Boken om *Kullens fyr* är ett referensverk för den som är intresserad av fyrväsendets historia i allmänhet och Kullens fyr i synnerhet. Den lämpar sig dåligt för sträckläsning. De 15 kapitlen ringar in undersökningsobjektet från flera olika håll men genererar också en del omtagningar. Boken är fint och utförligt illustrerad. Sammantaget är det svårt att se att någon aspekt har förbisetts.

Lars-Eric Jönsson, Lund

Vardagskonst som kulturarv. Ann Pålsson (red.). Appell förlag, Stockholm 2023. 177 s., ill. ISBN 978-91-9881-511-5.

Ofta möter vi i Stockholm konstnärliga uttryck som gör att vi stannar upp och betraktar. Ibland är det en fasad som får oss att undra varför den är så påkostad. Någonstans förstår vi att det vi ser är ett minnesmärke över något i det förflutna, en kung eller någon annan som betraktas som betydelsefull. Garnisonen är en plats där man kanske inte väntar sig att möta vacker konst. Desto intressantare blir det därför att man plötsligt passerar Herta Hillfons fina skulptur *Broder vinden* eller att man möter en romersk krigare som skapades av en tysk bildhuggare på 1600-talet på uppdrag av Magnus Gabriel de la Gardie.

Kulturarv rör och berör inte bara sådant som minne och identitet utan också politik och det är därför intressant att se hur dess innebörd skiftar i olika tider och samhällen. Ibland är det till och med så att kulturarv stör och förstörs. I den här boken beskrivs Stockholms offentliga konst under benämningen vardagskonst. Med det menas helt enkelt den konst som man kan ta del av i gaturummet och i offentliga byggnader. Med bokens titel vill man lyfta fram denna konst som kulturarv.

Boken inleds av arkitekturprofessorn Fredrik Bedoire med en historisk exposé över utvecklingen av den konstnärliga utsmyckningen från 1600-talets monumentala gatukonst i form av vackra husportaler som fortfarande möter oss på flera gator i staden till 1800-talets statyer över kungar och andra framstående män. Däremellan återfinns emellertid också lärrika beskrivningar över Tessins klassicistiska fasadprydnader på 1700-talet och exempelvis Sergels staty av Gustav III på Skeppsbron. Bedoire lyfter också fram den fantastiska fasadutsmyckningen av Bolinderska huset. Lyft blicken nästa gång ni passerar Grand hotell på Blasieholmen

och ni får syn på hur Helgo Zettervall på 1870-talet gav den byggnad som skapades åt industrimannen Jean Bolinder en skulptural utsmyckning i terrakotta och cement. Detta inledande kapitel är också bokens fylligaste med intressanta diskussioner om varför den dekorerande offentliga konsten är så viktig i samhället. Framställningen här slutar inte med 1800-talet utan även 1900-talet ges en omsorgsfull beskrivning. Där tar naturligtvis Carl Milles och Ragnar Östberg välförtjänt plats. Här beskrivs också utvecklingen av undervisning om den dekorerande monumentala konsten på Konsthögskolan och Tekniska skolan (Konstfack).

År 1937 inrättades Statens konstråd och en regel om att en procent av byggkostnaderna skulle avsättas till konstnärlig gestaltning i offentliga miljöer infördes. Regeln genomfördes i det socialdemokratiska folkhemsbyggandet och Lena From, som varit konstprojektchef på Statens konstråd, skriver om hur detta lagt grunden för hur allt arbete med offentlig konst fortfarande går till. Hon gör också en spännande genomgång av hur Stockholms central-, pendeltågs- och tunnelbanestationer utsmyckats med konst som hon menar skildrar 150 år av svensk konsthistoria.

Genom tunnelbanan som Galleri guidas vi av konstvetaren Marie Andersson. Detta får nog läsaren att titta extra noga nästa gång hon färdas under jorden. Här finns så mycket att uppleva och lära av.

Konstvetaren Cathrine Mellander Backman och filmvetaren Henrik Orrje redogör i sitt avsnitt för vilka utmaningar som förvaltningen av den byggnadsanknutna offentliga konsten ställts inför. Cathrine Mellander Backman, som är verksam på Riksantikvarieämbetet, visar hur hanteringen av den offentliga konsten förändrats inom den antikvariska praktiken. Det kan sammanfattas som att det var bättre i den äldre antikvariska praktiken. Hon efterfrågar fler inventeringar, dokumentationer och värderingar som underlag i arbetet, men ser också att forskning och utbildning

på området nu ökat. Riksantikvarieämbetet och Statens konstråd, där Orrje är verksam, har tillsammans utvecklat en metod för att hantera konstens kulturhistoriska och estetiska aspekter i antikvariska utredningar. Här berörs också hur den offentliga konsten mer handfast kan betraktas som kulturarv när det till exempel handlar om att hantera byggnadsminne enligt kulturmiljölagen. Då får även Nils Dardels målning *John Blund* i Stockholms stadsbibliotek, ritat av Gunnar Asplund, skydd enligt lag.

I en kort bildkavalkad visar arkitekten Laila Reppen några exempel på 1900-talets utsmyckningar i vad hon kallar för vardagsarkitekturen. Flera andra konsthistoriker, arkitekter och konstkritiker har lämnat bidrag till boken, men tas inte särskilt upp här.

Avslutningsvis skriver chefskonservatorn vid Moderna museet Karin Hermerén om hur den byggnadsanknutna konsten kan förvaltas. Här återfinns flera svåra frågor om ansvar, digitala konstverk och inte minst det faktum att konst och kulturarv som värderas högt, stärker såväl identiteten som kampen för att försvara den, vilket gör att den riskerar att bli måltavla i krig. Men problematiskt är också att kulturarv kan utnyttjas för att legitimera olika grupper eller nationella särdrag i historien. Kulturarvifiering beskriver hon som en aktiv process där samtiden vill efterlämna ett minne till framtiden.

Men det är inte bara vardagskonst i Stockholm som diskuteras utan även Zlatanstatyn som hör hemma i Malmö. Den beställdes av Svenska Fotbollförbundet och en bronsskulptur av Peter Linde var färdig 2019, men vandaliserades av dem som inte gillade Zlatan. Detta sätt att uttrycka sin värdering av kulturarv har dessvärre blivit allt vanligare och märks inte minst världen över i hur kulturarv förstörs i krig.

Man måste inte genast ge sig ut på stan i Stockholm för att ta del av allt det förskönanade som beskrivs i boken. Den är så vackert formgiven och så fint illustrerad att man kan

njuta länge av utsmyckningarna i bildform. En eloge här till bildredaktören Susanna Mälarstedt. Boken är också försedd med ett register som gör det lätt att hitta platser och konstnärer.

Birgitta Svensson, Lund

Bo G. Erikson, Oscar Eklund, Bengt Varenius: *Expedition Vanadis. En etnografisk världsomsegling 1883–1885*. Bokförlaget Stolpe, Stockholm 2021. 222 s., ill. ISBN 978-91-8906-901-5.

Den här på många sätt imponerande boken kan sägas ha två huvudpersoner: fältarkeologen, etnografen, forskningsresanden och museimannen Hjalmar Stolpe och den betydligt mindre välkände fotografen Oscar Ekholm. Det är dessa två personer, och det text- och bildmässiga arkivmaterial som de har lämnat till eftervärlden, som utgör verkets både kärna och raison d'être.

Med noga redovisade färdvägar och anhalter följer historikern Bo G. Erikson tätt i spåren av den omtalade Vanadisexpeditionen (1883–1885). Men mellan pärmar på den omfångsrika volymen finns också ett utökat persongalleri bestående av i första hand befälhavaren ombord, kommandören Otto Lagerberg, samt prins Oscar. Till detta kommer även en något mer diffus skara av underofficerare, en skeppspräst, som retar gallfeber på Stolpe, samt en övrig besättning som stundvis glimtar fram i enskilda observationer och beskrivningar. Flertalet av boksidorna ägnas emellertid åt de olika miljöer, byggnader och människor som fastnat på fotografens lins.

Överhuvudtaget är det generösa och väl återgivna bildmaterialet en av bokens stora tillgångar. Att tillgängliggöra dessa fotografier, och samtidigt lyfta upp fotografen Oscar Eklund ur glömskans brunn, måste ses som en välkommen kulturgärning. Det betyder inte

att de snart hundrafemtio år gamla bilderna alltid är lätta att ta till sig. Ibland blir kameran problematiskt närgången, som när Eklund på Stolpes uppdrag avbildar företrädesvis nakna kvinnor som representanter för de olika folkslag han möter, och i expeditionens början också mäter.

I takt med att världsomseglingen fortsätter utvecklas det hela till något av ett mörkt kammerspel mellan två starka personligheter. Kommendören Lagerberg och Stolpe drar nämligen långtifrån jämnt. Stolpe uppfattar Vanadisexpeditionens vetenskapliga uppdrag som närmast systematiskt motarbetat av befälhavaren. De fjärran resmålen avverkas i rask takt och enligt Stolpe nästan alltid utan någon som helst hänsyn till insamlandets praktiska realiteter. Till råga på allt förvägrar Lagerberg Stolpe att förvara de etnografiska samlingarna ombord, vilket framtingar tidsödande och krångliga transporter från de olika hamnar som *Vanadis* anlöper.

Det myckna personliga arkivmaterial som Erikson haft tillgång till, med bland annat Hjalmar Stolpes omfattande korrespondens med hustrun Emma, gör att läsaren kommer dramat nära. Ur Stolpes perspektiv saknar den inpiskade befälhavaren all förståelse för vad det vetenskapliga uppdraget går ut på och kräver. Konflikten sätter samtidigt fingret på expeditionen som sådan. För vad gick världsomseglingen egentligen ut på?

I grund och botten, framhåller Erikson, var resans syfte tredelat. Ångfregatten *Vanadis*, som stod färdig 1861, var något av flottans stolthet. Ett uttalat syfte var därför att besättningen skulle drillas i militärt sjömanskap vid en tid då en ny konflikt med Ryssland inte tedde sig osannolik. För det andra skulle världsomsegglaren agera spjutspets för svensk-norsk handel i områden där man ännu så länge var svagt representerad, ergo plats på scen för prins Oscar. Den senares kungliga börd var ägnad att öppna upp dörrar och underlätta framtida handelskontakter. Men till de militära och diplomatiska uppdragen ska även läg-